

Informatie over de Grote Kerklocatie

Geologische informatie

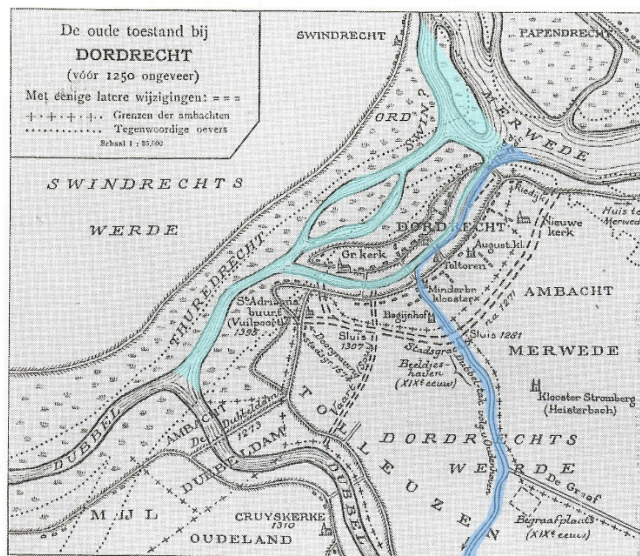
Het onderzoeksgebied bevindt zich wat betreft de vroegste middeleeuwse bewoning op een locatie waarover met name geologisch nogal wat vraagtekens bestaan.

Deze problematiek gaat met name over de rivieren Thuredrith en de Oude Maas.

Allereerst de Thuredrith: het is aannemelijk dat deze historische vermelding een rivier betreft, maar de loop en aard ervan zijn vrijwel geheel onduidelijk. De naam is bekend uit verschillende vroege, historische bronnen, waaronder de oudste vermelding in het *falsum* uit 1064.

Ook de naam Thuredrith is moeilijk te duiden. Het is echter wel aannemelijk dat het geen afgeleide is van *-trecht* en *-tricht*, die beide afgeleid zijn van het Latijnse *trajectum* in de betekenis van 'een doorwaadbare plaats' of 'veer'. De uitgangen *-drecht* en *-drith* hebben waarschijnlijk een Germaanse/Friese oorsprong. Dit kan fonetisch zijn geëvolueerd van *dhregti* > *drigti* > *dricht* tot *drecht* in de betekenis van 'kreek of geul'.¹ Pottmeyer (1929) stelde voor dat het mogelijk afkomstig is van het Friese woord voor 'dragen' of 'trekken' (*dragen, drega, draga*). Dit zou verklaard worden in de betekenis van 'het voorttrekken of slepen van schepjes'. Volgens Van Osta (1996) verwijst het naar (trajecten van) kleinere watergangen waar schepen door de aanwezigheid van vele zandbanken of bij tegenwind of tegenstroom (een stuk) doorheen getrokken moesten worden. Voor Dordrecht gaat hij er vanuit dat het zal gaan om een verbindingswater tussen de Merwede en de Dubbel.²

Aangenomen kan worden dat in ieder geval het oostelijk deel van de Oude Haven geassocieerd kan worden met deze historische Thuredrith.³ De rivier stroomde, mogelijk vanaf de Late IJzertijd - Romeinse tijd, gedurende de Vroege Middeleeuwen nog door een aaneengesloten landschap tussen Dordrecht en Zwijndrecht. Vanaf de monding met de Merwede zijn er twee tracés van de rivier mogelijk (afb. 1). Over het mogelijke bestaan van beide tracés bestaat echter grote onduidelijkheid. De verschillende mogelijkheden impliceren ook een verschillende aard van de watergang of watergangen.

Afb. 1. De waterkundige situatie vóór circa 1250 volgens Easton (1917). De Thuredrith is volgens hem een delta-achtige verbinding tussen Merwede en Dubbel (lichtblauw). In donkerblauw is het andere tracé (of andere rivier) volgens Van Dalen, Jensma en Renting aangegeven.

¹ Gysseling 1986.

² Van Osta 1996.

³ De Boer 2008.

Het eerste, mogelijke tracé van de Thuredrith houdt in dat de rivier zou zijn ontstaan als een zijtak van de Dubbel die in noordwestelijke richting stroomde en ter hoogte van de huidige hoek Visstraat-Voorstraat met een scherpe knik in de Merwede uitmondde (afb. 1). Dit is onder andere de mening van Van Dalen, Jensma en Renting, waarbij de laatste dit onder andere onderbouwd door de historische vermelding dat er gesproken wordt over "*.. de visserij van Dortsmonde*". Het gebruik van de benaming 'monding' zou hierbij wijzen op de stroomrichting van de rivier.⁴ In 1981 werd in een artikel van Stol erop gewezen dat er tussen circa 1135 en 1281 sprake zou zijn geweest van stroomverleggingen van de Maas.⁵ Dit zijn ervoor gezorgd hebben dat er minder water door de grote Waard stroomde en het rivierwater voornamelijk via de Merwede naar het westen stroomde. Hierdoor zwakte (ook) de stroomkracht van Thuredrith af, terwijl tegelijkertijd een grotere druk op de monding van de rivier ontstond. Daarnaast was door de bodemdaling ten gevolge van de ontginning het verval vanuit de rivier naar het komgebied groter geworden. Dit zou uiteindelijk geleid hebben tot een omkering van de stroomrichting. Om de overlast van binnenstromend Merwedewater tegen te gaan, zou men in 1282 een sluis in de Thuredrith hebben aangelegd die later zelfs werd afgedamd.⁶ Deze theorie is moeilijk te bewijzen en het is maar de vraag of er inderdaad sprake was van wateroverlast in de Grote Waard via dit mogelijke Thuredrith tracé; de Oude Maas bestond in 1282 immers al en zal voor een groot deel het overtollige water van de Merwede in zuidelijke richting hebben afgevoerd.

De oorspronkelijke stroomrichting van de rivier zou lopen vanaf de kruising Overkampweg – Burgermeester Jaslaan via de Burgermeester Jaslaan – Dorptwijklaan – Dubbeldamseweg Zuid – Dubbeldamseweg Noord - Bleekersdijk – Bagijnhof en bij de Visstraat via een scherpe knik als de Voorstraats-/Wijnhaven naar de Merwede. Vanaf circa 1281 zou de rivier, volgens hetzelfde tracé, in omgekeerde richting hebben gestroomd.

Belangrijkste twistpunten zijn de merkwaardige, scherpe knik bij de Visstraat en de (geologisch merkwaardige) noordoostelijke stroomrichting. Als zijtak van de Dubbel is het niet aannemelijk dat een dergelijke rivier met een (veronderstelde) lage stroomsnelheid een scherpe bocht in noordoostelijke richting zou maken en door de hogere oeverwal in de Merwede zou uitmonden. Hierop werd ook al gewezen door Easton (1917) en Beekman (1948).

Bij dit veronderstelde tracé hoort ook de aanname dat het deel vanaf de Visstraat tot langs de Grote Kerk een gegraven verbinding zou zijn tussen de Thuredrith en de Oude Maas; de rivier die tussen 1135-1170 zou zijn ontstaan.⁷ Deze aanname is gebaseerd op de constatering dat de Voorstraatshaven hier smaller en rechter is dan het stuk Visstraat – Merwede. Vervolgens zijn enkele historische vermeldingen uit de stadsrekeningen van 1283 – 1287 gebruikt om dit te onderbouwen. Het gaat om vermeldingen van kosten voor werkzaamheden aan de Kerkbrug en Pelsersbrug. De kosten hiervoor (27 pond) zouden vergelijkbaar zijn aan de kosten voor de bouw van een koggeschip (23 pond). Op basis hiervan zou gesteld kunnen worden dat er sprake zou zijn van nieuw gebouwde bruggen in plaats van reparatiewerkzaamheden aan al bestaande bruggen. Een andere vermelding uit 1284 / 1285 betreft de kosten voor de wijding van een (deel van het) kerkhof en kerk: "*...den byschope die wihede die grote kerke ende kerkhof..*" en "*Haren Gerarde den pape doe hi voer omme den byschope die wihede onser vrouwen Kore kerke kerkhof.*"⁸ Deze vermeldingen worden geïnterpreteerd als zijnde noodzakelijke aanpassingen/verleggingen van delen van de kerk en het kerkhof door de aanleg van het nieuw gegraven verlengde van de Thuredrith.

⁴ Van Dalen 1931, Jensma 1985, Renting 1991.

⁵ Stol 1981.

⁶ Teixeira de Mattos 1936, 152-153. In de stadsrekening wordt gesproken over een "nieuw gelegde sluis *"bi de port ter dubbele waert"*. De watergang waarin de sluis wordt gelegd is niet bij naam genoemd, maar er wordt aangenomen dat dit de Thuredrith betreft.

⁷ Ramair 1913 en Dozy 1891.

⁸ Dozy 1891, 18 en 21.

Het probleem met deze reconstructie is dat de aanwezigheid van een rivier volgens dit tracé nog nauwelijks geo-archeologisch is onderzocht. Alleen ter hoogte van de Burgermeester Jaslaan en op de locatie van de spoor-fietstunnel in de Dubbeldamseweg Zuid is met enige zekerheid de aanwezigheid van een middeleeuwse (bedijkte) watergang vastgesteld.⁹ Ter hoogte van de Burgermeester Jaslaan gaat het echter zeer waarschijnlijk om de rivier de Dubbel. En van de andere locatie bestaat geen goed opgetekend profiel van de watergang; een goede interpretatie ervan is dus niet mogelijk. Op enkele andere onderzochte locaties waar de watergang aanwezig zou moeten zijn, is deze echter niet aangetroffen.¹⁰ De aanwezigheid en oriëntatie van de Thuredrith volgens dit tracé is dus hoogst twijfelachtig.

Het tweede, mogelijke verloop van de rivier loopt via het huidige tracé van de Voorstraats- en Wijnhaven in de richting van Zwijndrecht. Ter hoogte van de kruising Develsingel en H.A. Lorentzstraat zou de rivier, historisch bekend als 'de Vaart', uitkomen op een meander van de rivier de Devel(/Dubbel) (afb. 2). In dit geval zou de rivier zijn oorsprong hebben in de Merwede en vanuit een doorbraak (crevasse) in de buitenbocht van de Merwede zijn ontstaan. Dit is stroomtechnisch (van hoog naar laag) en energietechnisch (doorbraak in een buitenbocht) aannemelijk. In dit licht is het ook waarschijnlijk dat er sprake was van meerdere waterlopen die op dit punt vanuit de Merwede het lagergelegen komgebied in stroomden. In dit geval kan er tussen Zwijndrecht en Dordrecht een laaggelegen moerasgebied aanwezig zijn geweest dat doorsneden werd door verschillende stroompjes en watergangen die vanuit de buitenbocht van de Merwede door de oeverwal braken; een mogelijke 'Zwin', waarop de naam Zwijndrecht zou kunnen zijn gebaseerd. Deze delta-achtige verbinding tussen de Merwede en de Dubbel zou al in de periode Late IJzertijd - Romeinse tijd kunnen zijn ontstaan. Dit is de waterkundige situatie vóór circa 1250 volgens Easton (1917) en Beekman (1948). Deze theorie is echter niet of nauwelijks te onderzoeken omdat de meeste van deze oudere watergangen geheel zullen zijn opgeruimd door de huidige geul van de Oude Maas.

Er is echter ten minste één betrouwbare aanwijzing dat er op de locatie ter hoogte van de Grote Kerk wel een watergang aanwezig was vanaf ten minste het begin van de 13e eeuw en waarschijnlijk ook al ruim daarvoor. Dit is de aanwezigheid van de huidige kerk zelf en een veronderstelde tufstenen voorganger.

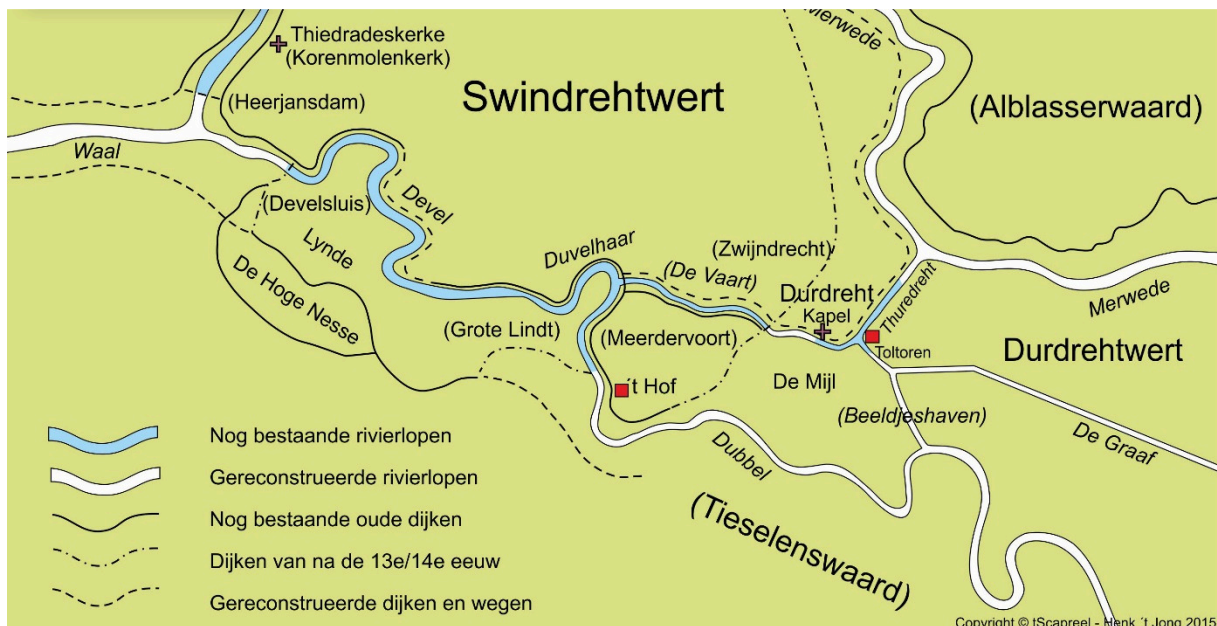
De aanwezigheid van een kerk midden in een laaggelegen komgebied is vrijwel ondenkbaar. De tot op heden bekende bewoningsstructuur in dit gebied bestond uit langgerekte bewoningslinten op de hogere oeverwallen langs de rivieren.

Het is duidelijk dat er verschillende voor- en tegenargumenten zijn voor de verschillende mogelijke tracés van de Thuredrith. Hierbij moeten we echter niet uit het oog verliezen dat we niet weten hoeveel waterlopen hier daadwerkelijk aanwezig waren en welke men aanduidde als Thuredrith. Een combinatie van beide tracés is ook zeker niet ondenkbaar; een aftakking van de Dubbel die ter hoogte van de Visstraat-Voorstraat werd doorsneden door één van de lopen van een delta-achtige verbinding tussen de Merwede en Dubbel/Devel. Dit is uiteindelijk ook de mening van Pons (1997). Zijn ideeën over de waterlopen in dit gebied zijn weergegeven in afbeelding 2. In zijn visie was de "echte" Thuredrith een doorbraak van de Merwede die doorliep als de (historische) Vaart en vervolgens uitkwam in de Dubbel/Devel. Dit was ongeveer de grens van de Zwijndrechtse Waard die al dateert uit ten minste 1028. Een mogelijke rivier die als een zijtak uit de Dubbel ontstond en in noordwestelijke richting stroomde wordt door Pons aangeduid als de Beeldjeshaven. Dit is de naam van de watergang die hier aanwezig was vanaf het moment dat het Bergsche Veld weer opslibde. Op basis van recent booronderzoek weten we echter dat de Beeldjeshaven zeer waarschijnlijk geen oudere

⁹ Burgermeester Jaslaan: Van der Esch & Koorevaar 1995. Dorst 2011. Fietstunnel Dubbeldamseweg Zuid: Van der Esch 1995.

¹⁰ Dorst & de Boer 2014, deellocaties 1 en 6.

(pre-1421) voorganger had. Het lijkt een ontwateringsgeul in het opslibbende Bergsche Veld te zijn geweest.¹¹

Afb. 2. De waterkundige situatie vóór het ontstaan van de Oude Maas, 11^e – begin 12^e eeuw (t'Scrapeel - t'Jong 2015 naar Pons 1992 – 1997).

Historische en archeologische informatie

De locatie wordt gedomineerd door de Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk, waarvan de bouw waarschijnlijk is begonnen in de (late) 13^e eeuw. De kerk is vermoedelijk gebouwd op de locatie van een oudere kapel die kan dateren uit het eind van de 11^e of begin van de 12^e eeuw. Echter, de landschappelijke situatie en de mate en aard van eventuele bebouwing zijn voor deze periode, vanaf circa het begin van de 11^e eeuw, geheel onbekend.

Het aannemelijkst is dat de Thuredrith gewoon doorliep richting de Zwijndrechtse waard en uitkwam in de Dubbel/Devel. Op basis van oude boringen kan indirect worden opgemaakt dat ook ter hoogte van de Grote Kerk een watergang aanwezig was. In een latere fase lijkt er sprake van verlanding (restgeul/gyttja). Tijdens de onderzoeken van Sarfatij in 1986 is vastgesteld dat ter hoogte van de Grote Kerk sprake is van bewoning direct op het veen en/of een gyttja-/kleilaag die op het veen aanwezig is (tussen circa 1,8 en 2 m – NAP). Het zou gaan om een dunne zandlaag met rietmatten. Hierin waren scherven aanwezig uit, met name de tweede helft van, de 12^e eeuw.¹²

Sarfati (1986, 1989)

"Het gaat dan eerst om een profiel uit de opgraving nr. 4 (Grotekerksplein) (Afb.15). De cultuurlagen liggen hier op een natuurlijke ondergrond van sterk kleiig veen dat gelijk valt te stellen met de gyttja. Direct op de top hiervan, op 2 m -NAP, bevindt zich een bewoningsniveau dat gekenmerkt wordt door een dunne zandlaag met resten van rietmatten (grondlaag 2). Het op dit niveau aangetroffen scherfmateriaal dateert uit de 12e eeuw, met de nadruk op de tweede helft. Het

¹¹ Dorst 2016.

¹² Sarfatij 2007, 40-41. Het is onbekend op basis van welke baksels of vormtypen de datering in de (specifiek: tweede helft van de) 12 eeuw is gebaseerd.

niveau wordt overdekt door ophogingslagen die in hun metershoge opeenstapeling de ontwikkeling van de bewoning ter plaatse vanaf de vroege 13e eeuw tonen. "

Ook noemt Sarfatij de aanwezigheid van geulafzettingen op deze locatie:

"Dit laatste kan als een jongere geulafzetting beschouwd worden. Het sediment bestond uit een pakket zandige klei, dat plaatselijk (waarnemingen B2 en B3) tot een dikte van 3 m kon uitgroeien."

De aard en ouderdom van deze afzetting wordt niet nader genoemd, maar het zou mogelijk kunnen gaan om overstromingsafzettingen die te maken hebben met de doorbraak van de Merwede (1135-1170) richting de Dubbel waarbij de huidige geul van de Oude Maas gevormd werd.

Ook aan de Voorstraat 428 (landzijde) is door booronderzoek vastgesteld dat er waarschijnlijk sprake is van een oudere watergang (met restgeulfase) en daarop jongere oeverwalafzettingen. De daarop aanwezige (vermoedelijk antropogene) ophogingen bestaan uit zwarte, detritusrijke (gyttja) klei die afkomstig lijkt uit een sterk verlandende waterloop. Hierin is ook een fragment (mogelijk) handgevormd aardewerk gevonden.¹³

Een bijkomend probleem in deze discussie is dat het onbekend is of en in welke hoedanigheid er in deze oudste fase al sprake was van een watergang ter hoogte van de huidige Oude Maas. Deze zou zijn ontstaan in de periode 1135-1170. Als er vóór deze tijd geen waterlopen aanwezig waren, dan was hier sprake van een laaggelegen klei-opveengebied dat niet erg geschikt was voor bewoning.

Er is wel gesuggereerd dat er onder de kerk sprake zou zijn van een fossiel rivierduin (donk). Archeologisch onderzoek tijdens de grootschalige funderingsrestauratie in 1986 heeft aangetoond dat er in ieder geval onder de toren sprake is van een zandpakket. De geogenetische aard (wind- of waterafzetting) is echter niet vastgesteld. Het is dus niet duidelijk of het een bedding van een rivier of mogelijk een donkafzetting betreft.

Tijdens het onderzoek van Sarfatij zijn in de huidige kerk ook resten gevonden van het koor van een oudere, tufstenen parochiekerk uit de 12^e of 13^e eeuw. In de valse oorkonde van 2 mei 1064 (waarschijnlijk uit 1146) wordt gesproken over een teruggave van goederen door koning (en latere keizer) Hendrik IV aan de Utrechtse kerk, die waren afgenomen door de Friese graaf Dirk III (Theodoricus). Hierin staat het volgende vermeld:

".. fluminis Alblas usque Merewede, inde usque Menkenesdreht dimidietatem totius terre cum omni districtu; item de Riede juxta Merewede usque Sclidreht; item juxta Merewede in Thuredrit, inde in Duple, inde in Duuelhara, inde in Wal, inde iterum in Merewede usque in Thuredriht cum capella noviter constructa; de Thuredriht ad orientem usque Godekineshofstat, quod est juxta Wirkenemunde, etc..."

De hier vermelde "nieuw gebouwde kapel" zou kunnen verwijzen naar deze tufstenen voorganger van de Onze-Lieve-Vrouwenkerk. Dit is mede omdat het wel aannemelijk is dat de informatie over de kapel in de vervalste oorkonde (slechts 82 jaar later) betrouwbaar is.¹⁴

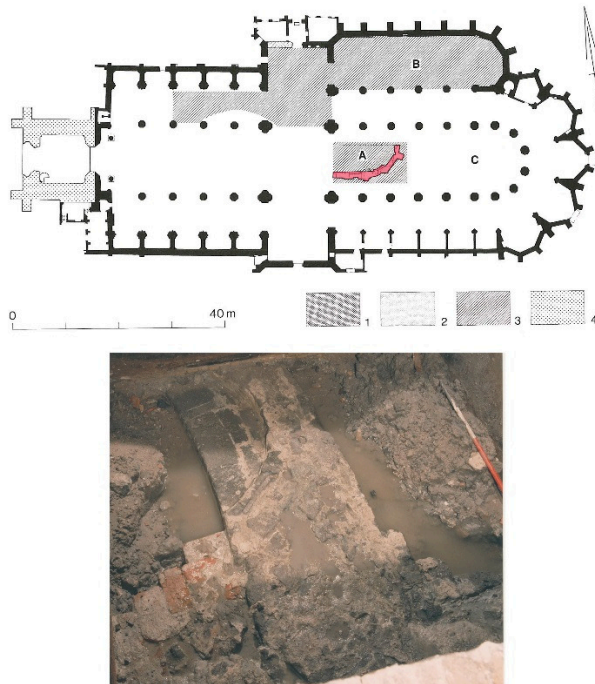
Van deze mogelijke kapel is de zuidelijke helft van een ronde absis waargenomen.¹⁵ Het opgaand muurwerk hiervan was op sommige plaatsen nog meer dan een meter hoog en bestond uit een kern van onregelmatige gevormde tufsteenbrokken in een speciebed, gevat tussen buitenmantels van regelmatige gehakte blokken tufsteen. Deze hadden een

¹³ Dorst 2015.

¹⁴ Een goede uitleg over deze oorkonde met daarin de redenen en bewijzen voor de vervalsing zijn omschreven door de historicus H. 't Jong (2014).

¹⁵ Sarfatij 1986, 59-61.

formaat van gemiddeld 38 x 14 x 10 cm. Aan de buitenzijde van de absis waren gemetselde steunberen aanwezig. De kerk had vermoedelijk nog een lemen vloer. Uitzonderlijk waren de ronde nissen aan de binnenzijde van het muurwerk (afb. 3). De bodem van de nis, ongeveer 80 cm boven de oorspronkelijke vloer was afgewerkt met grote blokken tufsteen. Aan de binnenzijde van de muur, 30 cm onder de bodem van de nis, bevond zich een langwerpige tufsteen blok dat als bank dienst gedaan kan hebben. De binnenzijde van de muren en de nissen waren van stucwerk voorzien.

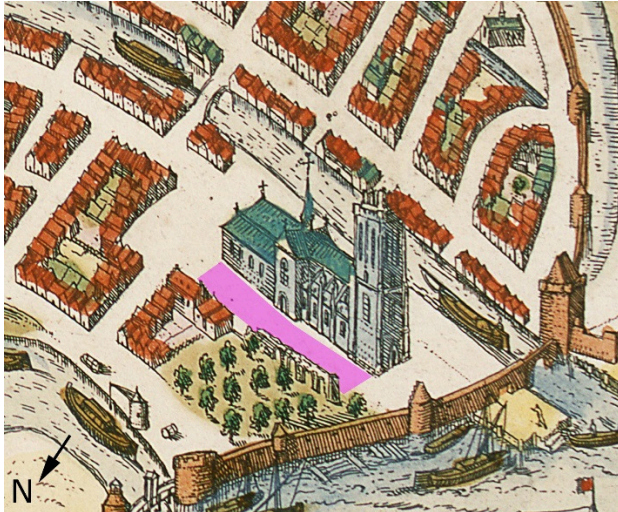

Afb. 3. De ligging van de oudste tufstenen kerk (rood), weergegeven op een plattegrond van de huidige Grote Kerk (Sarfati 2007, 256). Daaronder een foto van een deel van de tufstenen muur van de kerk, met daarin zichtbaar één van de ronde nissen (foto: ROB, 1996, Archief Dordrecht inventarisnr. 552_331614).

De bouw van de huidige kerk begon vermoedelijk in de 13e eeuw en duurde tot circa 1470. In deze tijd kreeg de kerk in hoofdlijnen haar huidige vorm.¹⁶ De noordelijke zijde van de kerk bestaat uit een ingang in het noordertransept, met ten westen daarvan vijf kapellen en ten oosten het Onze Lieve Vrouwekoor. Gedurende de Late Middeleeuwen is er in één van noordoostelijke nissen van dit koor een kapel aangebouwd ter ere van Sint Sura. De locatie van deze kapel, die in de 17e-eeuw is afgebroken, is nog herkenbaar aan het ingekorte raam in het Onze Lieve Vrouwekoor. Behalve deze kapel was er aan de noordoostzijde, tegen de gevel van de kerk, nog een tweede gebouw aanwezig. Dit was het huis Groot Crucenborch, dat dienst deed als kapittelhuis voor de kanunniken van de kerk. Deze is al na de grote stadsbrand in 1457 afgebroken.

Het begraven in de kerk was voorbehouden aan de adel en notabelen van de stad, terwijl de minder gegoede burgers begraven werden op het Grotekerkhof, dat zich rondom de kerk bevond. De begraafplaats is gedurende de Late Middeleeuwen en een groot deel van de post-Middeleeuwse periode in gebruik geweest. Op kaarten vanaf de 16^e eeuw is niet altijd duidelijk aangegeven dat er hier sprake is van een begraafplaats. Er is geen afscheiding van het kerkhof of kruizen/zerken aangegeven. Op de kaart van Braun uit 1574 is, wat noordelijker, wel een groene zone met bomen weergegeven. Hier is ook een restant van een ouder afgebroken gebouw te zien. Het is niet duidelijk wat is geweest (afb. 4).

¹⁶ Jensma & Molendijk 1987, 11-19.

Afb. 4. Het gebied rond de Grote Kerk rond 1574, weergegeven op een uitsnede van een kaart van Braun uit dat jaar. Het onderzoeksgebied uit 2015 is aangegeven in roze. Direct rond de kerk is een onbebouwde zone aangegeven met aan de noordzijde deels bebouwing en een groenstrook met ruïne.

Delen van het kerkhof terrein zijn vanaf 1500 tot circa 1771 verhuurd geweest, onder andere ten behoeve van de bouw van het ammunitieshuis. Mogelijk waren hier ook delen van het kerkhof bij.¹⁷ Door ruimtegebruik zijn er continu graven geruimd en nieuwe grafkisten bijgezet. Ook is het terrein continu opgehoogd, onder andere in de 17^e eeuw met kolengruis. In 1704 is het kerkhof geëgaliseerd en als begraafplaats opgeheven.¹⁸

Voorlopige resultaten booronderzoek Nationale Archeologiedagen 2015

Op basis van de boorgegevens uit 2015 is de bodem direct ten noorden van de Grote Kerk is onder te verdelen in vier geo-archeologische afzettingenpakketten:

1. Het Hollandveenpakket

Dieper dan 5,5 m – mv is een licht kleiig, geërodeerd veenpakket met wortelhout aanwezig. Dit is een natuurlijke afzetting; het Hollandveen Laagpakket.

2. Antropogene ophoging 11^e eeuw; dijk/woonhil/kerkhil?

Hierop is een heterogeen pakket bruin(geel/grijs) kleiig zand /zandige klei met lagen (riet?)stro aanwezig. Deze is zeker 0,5 m maar mogelijk tot 2 m dik. Naast stro zijn hierin ook kiezel, onverbrand bot, schelp, keramiek en brokjes tufsteen gevonden. Het botmateriaal, schelp en keramiek was te klein om te determineren.

Voor het verkrijgen van een datering zijn van de stromatten twee monsters genomen. Daarnaast is er ook een fragmentje bot uit het bovenliggende overstromingsdek als dateringsmonster opgestuurd. Dit is gedaan omdat het mogelijk afkomstig kan zijn van de onderliggende, verspoelde bewoninglagen. De monsters zijn geanalyseerd door het Centrum voor Isotopenonderzoek van de Universiteit Groningen (afb. 5).¹⁹

¹⁷ Van Dalen 1929, 20-21.

¹⁸ Jensma & Molendijk 1987, 88.

¹⁹ Verslaglegging resultaten CIO/691-2016/PWL (gekalibreerd 1-sigma).

<i>vondstnr.</i>	<i>boring</i>	<i>GrA-nummer</i>	<i>diepte monster - NAP</i>	<i>diepte monster - mv</i>	<i>aard monster</i>	<i>datering (BP)</i>	<i>datering (Cal)</i>
V1	2	64913	XX m	5,5 m	stro	1040	985-1020
V2	1	64914	XX m	5,6-5,65 m	stro	875	1060-1075, 1155-1215
V3	3	65150	XX m	2,2-5,5 m	bot	980	1020-1045, 1095-1145

Afb. 5. Een overzicht van de ¹⁴C-monsters en de resultaten van de dateringsanalyse.

Op basis van de dateringen van het stro kunnen de antropogene ophogingen op het veen gedateerd worden in de periode tussen circa 985 en 1215, waarbij een nauwkeuriger dateringsbegrenzing in de periode 1020 – 1075 voorlopig het aannemelijkst is.

Er is hier dus sprake van menselijke activiteit vanaf het tweede en/of derde kwart van de 11^e eeuw. Een dergelijke startdatum voor de middeleeuwse ontginningen in dit gebied in de eerste helft van de 11^e eeuw komt overeen met een dendrochronologische startdatering voor een houten kerk waarvan de resten zijn aangetroffen op de vindplaats Kruiskerke/Wolbrandskerke op het Gezondheidspark. Dit is namelijk vastgesteld op het jaar 1028.²⁰

Een goede interpretatie voor het antropogene ophogingspakket bij de Grote Kerk is echter nog niet te geven. Het kan gaan om een dijklichaam, een woonheuvel (hil) of een kunstmatige heuvel voor de tufstenen kapel.

3. Overstromingsdek 1135-1170 (?)

Het ophogingspakket lijkt te zijn afgedekt door een overstromingsafzetting bestaande uit grijze, zandige klei met zoetwaterschelpen, een botfragmentje en enkele scherven mogelijk handgevormd keramiek. Dit zou in theorie kunnen worden toegeschreven aan het ontstaan van de huidige Oude Maas in de periode 1135-1170. De top van dit afzettingpakket ligt tussen 1,7 – 2,7 m – mv.

4. Antropogene ophoging; kerkhof Grote Kerk 13^e – 18^e eeuw

Hierop is een antropogene ophogingspakket aanwezig dat bestaat uit (donker)bruingrijs, zandige klei. Hierin zijn fragmentjes keramiek, houtskool, houtresten (grafkisten) en menselijk bot aanwezig. Het gaat hier om ophogingen die zijn aanbracht ten behoeve van het kerkhof van de Grote Kerk. Dit pakket is dan ook te dateren tussen circa de 13^e en eind 18^e eeuw. Dit ophogingspakket loopt door tot aan het huidige maaiveld.

Doel en vraagstellingen Nationale Archeologiedagen 2016

Het doel van het onderzoek is het nader definiëren van de afzettingseenheden 2 en 3 in zowel ruimtelijke zin als in het bepalen van de aard van deze lagen.

Ten aanzien hiervan zijn de volgende vragen opgesteld:

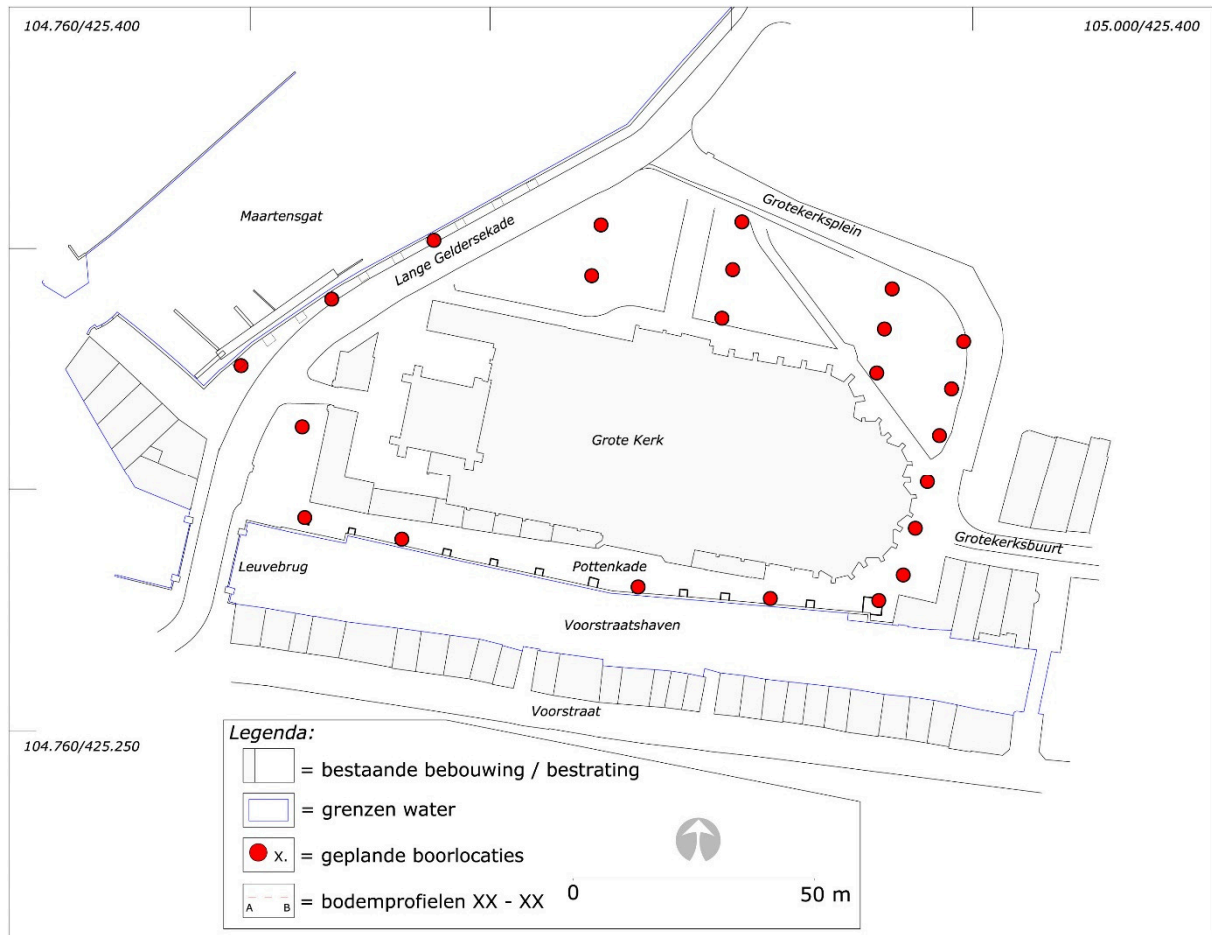
- Wat is de aard en ruimtelijk verspreiding van beide afzettingen in het gebied rondom de kerk? Deze zone wordt begrenst door het water van de huidige

²⁰ Dorst & Bosman 2013, 61.

Voorstraatshaven (zuid), de voor- en achterkant van de kerk (west en oost) en de straat Grotekerksplein (noord). Hierbij dienen de aard, dikte en hoogteligging van de top van de afzettingen te worden vastgesteld.

- Zijn er dateerbare vondsten/materialen in deze afzettingen aanwezig? Zo ja, dan dienen deze als puntlocatie te worden verzameld.
- Is op basis van de verspreiding/aard van de afzettingen en vondsten iets te zeggen over de geogenese (hoe afgezet?) en functie van het antropogene pakket (verhoogde huisplaats, verhoogde kapelplaats, dijk)?

Hiervoor zijn een aantal locaties geïnventariseerd waar handmatige grondboringen mogelijk zijn (afb. 6).

Afb. 6. Een overzicht van de locaties waar boringen rond de kerk mogelijk zijn.

LITERATUUR

Beekman, A.A., 1948: *De wateren van Nederland aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven*. 's-Gravenhage, Nijhof, 1948.

Boer, G.H., 2008: *De Thure ontdekt! Een geologisch onderzoek naar de oorsprong van de Wijnhaven te Dordrecht*. Onderzoekslocatie Botermarkt/Wijnhaven. RAAP-notitie 2646.

Dalen, J.L., 1931: *Geschiedenis van Dordrecht, deel 1*. Dordrecht, Morks Czn., 1931.

Dalen, J.L., 1927: *De Groote kerk te Dordrecht*. De Dordrechtsche drukkerij en uitgevers maatschappij, Dordrecht.

Dorst, M.C., 2016: Oranjepark 13, Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen. *Dordrecht Ondergronds* 78. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2015: Voorstraat 428, Dordrecht. Een geo-archeologische waarneming door middel van een boring. *Dordrecht Ondergronds* 65. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C. & G.H. de Boer, 2014: HVC restwarmtetransportnet, Gemeente Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek en een verkennend en inventariserend veldonderzoek door middel van boringen. *Dordrecht Ondergronds* 53. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2011: Gemeente Dordrecht, plangebied Burgermeester Jaslaan 12. Een archeologische begeleiding. *Dordrecht Ondergronds* 15. Gemeente Dordrecht.

Dozy, Ch.M., 1891: *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1284 - 1424*. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1891.

Easton, C., 1917: Het Dordtse probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*. 34, 1917, pag. 1-37.

Esch, van der, C., 1995: Harnas op de bodem van de Thuredrecht. Unieke vondst onder de Dubbeldamse weg. *Grondig bekeken* 38, 10^e jaargang, no. 4.

Esch, van der, C. & T. Koorevaar, 1995: Vissers aan de Dubbel. Opgravingen in het Burg. Beelaertspark in Dubbeldam. In: *Grondig bekeken* 37, 10^e jaargang, no. 3.

Gysseling, M., 1996: De name Kieldrecht en Zwijsrecht. In: *Het Land van Beveren* 29, pag. 14-17.

Jensma, T.W., A. Molendijk, 1987: *De Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk van Dordrecht*. Gemeentearchief Dordrecht, Uitgeverij Waanders, Zwolle.

Osta, W. van, 1996: Drecht en drecht-namen. *Naamkunde jaargang* 28. <http://docplayer.nl/252032-Drecht-en-drecht-namen.html>

Paalman, D.B.S. 2002: *Verslag onderzoek skeletten Grotekerksbuurt*. Intern verslag Dordts Archeologisch Centrum, Dordrecht.

Pottmeyer, H. 1929: Ingwaeoonsch Taalgoed in en rond Antwerpen. De namen op - drecht. In: *Bijdragen tot de Geschiedenis XX (1929)*, pag. 179-189.

Ramaer, J.C., 1899: Geographische geschiedenis van Holland bezuiden de Lek en Nieuwe Maas in de Middeleeuwen. *Verhandeling van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, II, no. 3*. Amsterdam, Muller, 1899.

Renting, G., 1991: Het Dordtse probleem opgelost? De vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. *Kwartaal & Teken, jaargang* 17, nr. 4., pag. 12-17.

Sarfatij, H. 2007: *Archeologie van een deltatad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht*. Stichting Matrijs, Utrecht.

Sarfatij, H. 1989: Verslag opgraving Grote Kerk, Dordrecht. *Bulletin KNOB 1989-1, Bulletin KNOB 1988, 21, 22*.

Sarfatij, H. 1986, Dordrecht, Grote Kerk. Berichten van de ROB, jaarverslag 1986, 59-61.

't Jong. H., 2014: Sliedrecht 950 jaar. Of nog ouder? *Over...Sliedrecht 31, 3-9*. Het tijdschrift van de Historische Vereniging Sliedrecht.

Teixeira de Mattos, L.F., 1936: *De waterkeeringen, waterschappen en polders van IX, Zuid-Holland, deel IX, de eilanden (vervolg). Afdeling VI, het Eiland van Dordrecht en de in Zuid-Holland gelegen landen van den Biesbosch*. s'-Gravenhage, Nijhoff, 1936.